

MONOGRAFIA O ŠTRUKTÚRE SPOLOČENSKÉHO VEDOMIA

A. K. Uledov, *Struktura společenského vědomí*

Problematika spoločenského vedomia patrí k centrálnym problémovým komplexom historického materializmu, ktorej sa venovala najmä od začiatku šesťdesiatych rokov zvýšená pozornosť. Vo väčšom počte štúdií, monografických spracovaní, ako aj v diskusiách k jednotlivým okruhom danej problematiky sa objavili mnohé pokusy o nové prístupy, o využitie nových metód pri jej skúmaní (napr. v poslednom čase štruktúralno-funkčionalnej analýzy), o formulovanie námetov a záverov, ktoré by sa dali použiť pri riešení aktuálnych spoločenských úloh. Prejavilo sa úsilie sledovať vývin a možnosti aktívneho vplyvania na formovanie socialistického vedomia.

Okrem sovietskych filozofov venujú v súčasnosti značnú pozornosť tejto problematike napr. bulharskí filozofi, ktorí vydali viac hodnotných prác o spoločenskom vedomí. Naša pôvodná tvorba je, žiaľ, veľmi chudobná, a preto len treba uvítať český preklad knihy známeho sovietskeho filozofa, ktorý sa už dlhšie intenzívne zaoberá teoreticko-metodologickými otázkami spoločenského vedomia.

Recenzovaná práca¹ je výsledkom cielavedomého autorovho bádania a kritického prehodnotenia rozsiahlej literatúry. Už na prvý pohľad sa odlišuje od prác podobného zamerania, a to tak originálnym prístupom k riešeniu mnohých sporných problémov, ako aj úsilím vyjasniť predovšetkým metodologické princípy skúmania spoločenského vedomia. Zdôrazňujúc špecifikum tohto duchovného útvaru, A. K. Uledov sa domnieva, že pri jeho členení nie je vhodné operovať kategóriou „časť“, ako je to v prípade materiálnych objektov. „Na charakteristiku spoločenského vedomia — píše — sú

vhodnejšie také kategórie, ako „druh“ vedomia, „rovina“ vedomia, „stav“ vedomia a i.“ (s. 8). Spoločenské vedomie ako celok prejavuje svoju špecifickosť cez konkrétne štruktúralne útvary: prejavuje sa z tej-ktorej stránky, na tej-ktorej úrovni odrážania skutočnosti, zachováva si istý stav atď. Jednotlivé prejavy spoločenského vedomia a jeho štruktúralne útvary určuje spoločenské bytie, konkrétnejšie štruktúra prevládajúcich spoločenských vzťahov.

Autor monografie sa usiluje demonštrovať princíp rôznorodosti, mnohotvárnosti aspektov pri odhaľovaní štruktúry spoločenského vedomia a súčasne postihnúť, pokiaľ je to možné, štruktúru vedomia predovšetkým v sociologickej rovine, z hľadiska jeho miesta a funkcií v spoločenskom živote. Podľa Uledova spoločenské vedomie okrem foriem poznania a úrovni odrážania skutočnosti zahrnuje tieto komponenty: a) *druhy vedomia* — mravné, politické, právne, estetické, náboženské, filozofické, ekonomické a i.; b) *sféry vedomia* — spoločenská psychológia, ideológia, veda; c) *typy vedomia* — vedomie prvobytnnej spoločnosti, vedomie triednych antagonistických spoločností, vedomie komunistickej spoločnosti; d) *stavy vedomia* — verejná mienka, tradície a i. Tejto svojej koncepcii podriaďuje aj celkovú kompozíciu recenzovanej knihy.

Knihá má 6 kapitol. Prvá je venovaná metodológii skúmania spoločenského vedomia a jeho štruktúry. Autor tu predovšetkým vymedzuje zmysel pojmov spoločenské bytie a spoločenské vedomie, hoci je to základná otázka, názory tu nie sú jednotné. Za dve nerozlučne spolu späté stránky základného metodologického princípu analýzy spoločenského ve-

¹ ULEDOV, A. K.: *Struktura společenského vědomí*, Praha 1973, 334 s. Z ruského originálu preložila M. Manová.

domia pokladá tézu „spoločenské bytie určuje spoločenské vedomie“ a „spoločenské vedomie je odrazom spoločenského bytia“. Ďalej poukazuje na organické spájanie gnozeologického a sociologického aspektu skúmania spoločenského vedomia v marxistickej filozofii: „Gnozeologický aspekt dovoľuje odhaliť predovšetkým pohyb od skutočnosti k vedomiu, pôvod ideí a názorov, a sociologický aspekt prechod od vedomia ku skutočnosti, realizáciu ideí a názorov v živote spoločnosti“ (s. 37). Pokiaľ ide o štruktúru spoločenského vedomia, ako správne ukazuje autor, zatiaľ bola najlepšie preskúmaná z gnozeologického aspektu (rozlišovanie dvoch rovín alebo vrstiev spoločenského vedomia: každodenného, praktického vedomia a teoretického vedomia). A. K. Uledov vyzdvihuje závažnosť sociologického aspektu analýzy. Za dôležitý metodologický princíp marxistickej filozofie pokladá vyjasnenie štruktúry spoločenského vedomia v spojení s analýzou spôsobov činnosti ľudí a ich spoločenských vzťahov.

V záverečnej časti kapitoly autor poukazuje na vedeckú neudržateľnosť štruktúrálnu-funkcionálnej analýzy buržoáznej sociológie, namieta proti absolutizácii tejto analýzy. Aby sa predišlo prípadnému zbytočnému zápaseniu s veternými mlynami, žiada sa v tejto súvislosti upozorniť, že v origináli kniha vyšla už r. 1968. Odvtedy autor napísal ďalšie štúdie, v ktorých svoje názory rozvinul a prehĺbil. Upozorňujeme najmä na články *Použitie štruktúrálnu-funkcionálnej analýzy pri skúmaní spoločenského vedomia*² a *Štruktúra a funkcie ideológie a spoločenskej psychológie*.³ V prvom príspevku sa teoreticky zdôvodňuje možnosť a nevyhnutnosť použitia štruktúrálnu-funkcionálnej

metódy pri skúmaní nielen spoločnosti ako celku, ale aj jednotlivých javov, komponentov a stránok spoločenského života. Hodnota druhej štúdie spočíva najmä v hlbšom pohľade na stále ešte nedostatočne vyjasnenú problematiku spoločenskej psychológie.

V druhej kapitole sa analyzujú jednotlivé druhy spoločenského vedomia. V prvom rade však autor zdôvodňuje svoj názor na termín „formy spoločenského vedomia“, ktorý sa tradične používa v historickom materializme. Domnieva sa, že nezodpovedá tomu, čo sa ním označuje, „pretože označuje nielen rozdiely »formálne«, ale predovšetkým rozdiely týkajúce sa »ideového obsahu«“ (s. 67). Píše: „Spoločenské vedomie je druhový pojem. Zahrnuje svojím obsahom najrôznejšie idey, názory, predstavy, mienky atď., ktoré sa navzájom líšia, pokiaľ ide o obsahovú stránku, a vystupujú vo vzťahu k svojmu druhu ako druhové pojmy... Líšia sa navzájom predovšetkým obsahom svojich ideí, názorov a predstáv i úlohou, ktorú hrajú v živote spoločnosti“ (s. 74). Túto koncepciu poznáme už zo starších autorových štúdií a súhlasíme s ňou, hoci zatiaľ neprenikla do širšieho filozofického povedomia.

A. K. Uledov ďalej ukazuje, že špecifickosť ideí a názorov a ich štruktúra sa určuje spoločenskými vzťahmi a ich štruktúrou, čo mu slúži ako východisko charakteristiky jednotlivých druhov spoločenského vedomia. K tejto časti práce treba poznamenať, že popri hlbších a podnetných analýzach (napr. mravné vedomie, právne vedomie, estetické vedomie, ekonomické vedomie) sú v nej aj dosť plytké, skôr učebnicové výklady (politické, náboženské vedomie), kde sa auto-

² ANIŠČENKO, A. I., ULEDOV, A. K.: Primenenije strukturno-funkcionalnogo analiza k issledovaniju obščestvennogo soznaniya. In: Metodologičeskie voprosy obščestvennyh nauk. Metodologičeskie aspekty strukturno-funkcionalnogo analiza v obščestvoznanii, Moskva 1971, s. 74–98.

³ ANIŠČENKO, A. I., ULEDOV, A. K.: Struktura i funkcii ideologii i obščestvennoj psichologii, tamže, s. 99–116.

rovi podľa našej mienky nepodarilo vystihnúť vnútornú štruktúrovanosť a zložitost týchto druhov vedomia.

Tretia kapitola je venovaná analýze troch základných sfér spoločenského vedomia (spoločenská psychológia, ideológia a veda), ktorých vyčlenenie autor nepokladá za konečné riešenie otázky. Vyčlenenie príslušných sfér v spoločenskom vedomí vyplýva zo základných druhov duchovnej praktickej činnosti ľudí. Tá časť kapitoly, v ktorej sa rozoberá spoločenská psychológia ako masové vedomie, výstižne demonštruje teoretickú neujasnenosť otázky, ktorá sa v podstate nachádza v štádiu svojho konštituovania ako problému. Preto je tu autor prinútený analyzovať nielen spoločenskú psychológiu ako súčasť spoločenského vedomia, ale zaujať stanovisko aj k diskusiám o predmete sociálnej psychológie ako vedy. Spoločenská psychológia podľa autora zahrnuje „politické, právne, mravné a iné idey a predstavy, nie však vo forme teórie, systému názorov, ako je to v ideológii, ale predovšetkým vo forme presvedčenia, viery, sociálnych orientácií na vnímanie skutočnosti a vzťahy k nej“ (s. 187).

V ďalších častiach tejto kapitoly sa analyzuje ideológia ako sebavedomie spoločnosti (triedy, sociálnej skupiny), veda ako najvyššia forma poznania, a venuje sa pozornosť vzájomnému prenikaniu a dopĺňovaniu týchto sfér spoločenského vedomia. Osobitne si autor všima otázku vzájomného pôsobenia ideológie a spoločenskej psychológie, správne poukazuje na doterajšie jednostranné a zjednodušené riešenie tejto otázky a akcentuje skutočnosť, že ideológia a spoločenská psychológia plnia v spoločnosti špecifické úlohy.

V nasledujúcej, štvrtej kapitole autor ukazuje, že konkrétnohistorický prístup orientuje na skúmanie vedomia danej spoločnosti, na vyjasnenie jej štruktúry, špecifických zákonitostí vývinu, t. j. na skúmanie istého historického typu spoločenského vedomia.

Osobitnú pozornosť venuje analýze komunistického vedomia, ako aj zmenám v štruktúre vedomia socialistickej spoločnosti v procese výstavby komunizmu.

Piata kapitola je venovaná rozboru novonastoleného problému stavov spoločenského vedomia, ktorého potrebu autor odôvodňuje tým, že na činnosť ľudí nepôsobia politické, právne, mravné a i. idey a názory, predstavy a city samostatne, osobitne, ale ich „zliatina“, t. j. útvary, ktoré vznikajú v dôsledku pôsobenia komplexu rôznych ideí a názorov. „Stav je celistvý prejav spoločenského vedomia. Jeho celistvosť spočíva v tom, že dominujúce idey a názory, city a nálady prenikajú celým obsahom spoločenského vedomia a dodávajú mu určitú kvalitu“ (s. 267). Domnievame sa, že ďalšie rozpracúvanie práve tohto aspektu by mohlo mať aj značný praktický význam pre hlbšie poznanie a isté predvídanie priebehu spoločenských udalostí, činov a správania jednotlivcov alebo sociálnych skupín v rôznych, aj predpokladaných (možných) situáciách.

O rozmanitých súvislostiach a vzťahoch spoločenského vedomia sa hovorí v poslednej kapitole knihy. Autor tu konkrétne skúma tri skupiny súvislostí: a) zákonité súvislosti spoločenského vedomia a spoločenského bytia; b) vnútorné zákonité súvislosti spoločenského vedomia (podstatné súvislosti medzi jeho komponentmi: druhmi, sférami, typmi a stavmi); c) špecifické zákonité súvislosti historicky určených typov vedomia. V poslednej časti kapitoly sa dotýka dialektiky vzťahov individuálneho a spoločenského vedomia. V závere monografie autor zhrnul výsledky svojho bádania do niekoľkých bodov.

Pri našej dnešnej nanajvýš skromnej odbornej filozofickej produkcii je recenzovaná kniha hodnotným, tvorivým príspevkom k zložitej a v mnohom ešte neprebádanej problematike spoločenského vedomia. Treba ešte vyzdvihnúť, že autor

v celej svojej práci nestráca zo zreteľa ani čisto praktické potreby výchovy osobnosti. Kniha obsahuje mnoho podnetov nielen pre teoretické bádanie v tejto oblasti, ale aj pre praktické ciele formovania vedomia socialistického človeka.

Záverom ešte niekoľko poznámok na margo českého prekladu, lebo prekladom, žiaľ, originál utrpel. Rušivo a dezorientujúco pôsobia chybné prepisy mien. Napríklad francúzsky bádateľ v oblasti dejín náboženstva Ch. Hainchelin, ktorého práca *Pôvod náboženstva* vyšla aj u nás, v knihe figuruje ako Š. Enšlen (s. 121, 122), známy sovietsky filozof T. I. Ojzerman zasa ako Eisermann (s. 199), z Račkova sa stal Pačkov, Spartakus je Spartak a i. Prekladateľka v texte dôsledne nedodrížiava pravidiel českej transkripcie ruských ženských priezvisk. Preklad pričasto prezrádza neznalosť bežnej filozofickej terminológie: napr. hovorí sa o „příčinně důsledkových vztazích“ namiesto „kausálnych“, o „běžném vědomí“ namiesto „empirickém či každodenním vědomí“, „právní smysly“ namiesto „právní city“, „moralita“ namiesto „morálka“, „odideologizování“ namiesto „deideologizace“, „věda jako bezprostřední produktivní síla“ namiesto „výrobní síla“ atď.

Krikľavým príkladom nízkej úrovne prekladu je táto pasáž: „V politice jde především o ekonomické postavení tříd, o zajištění a ochranu jejich základních zájmů. Hokus-pokusem této sféry společenského života, jenž ji dodává určitou specifičnost a umožňuje, aby se stala vyjádřením ekonomiky, je stát“ (s. 96). Ruské slovo „fokus“ tu znamená ohnisko nie „hokus-pokus“. Nesprávny preklad niekedy natoľko skresľuje text, že bez ruského originálu ho nemožno vôbec pochopiť (napr. s. 80, 95, 251 a i.). Bolo by možné uviesť veľa príkladov nepresného prekladu slov, výrazov, zvrátov, často celkom bežných. Napr.: „politické vědy“ namiesto „společenské“ (s. 213), „prostřednictvím veřejného vědomí“ namiesto „mínění“ (s. 276), „logický ústrojný systém poznatků“ namiesto „logicky uspořádaný“ (s. 207) a pod. Možno namietť aj proti citovaniu Plechanova z ruských prameňov, hoci jestvuje ich české vydanie. Pokladali sme za potrebné — v záujme autora publikácie, ako aj tých, čo budú knihu čítať — upozorniť aspoň na niektoré nedostatky prekladu, ktoré by sa nemuseli vo vedeckej publikácii vyskytovať.

Raisa Kopsová

NA ČOM PRACUJÚ, O ČOM DISKUTUJÚ FILOZOFI?

I. G. Gerasimov, *Vedecký výskum*

V poslednom storočí sme svedkami obrovského rozmachu vedy. Nahromadenie nových faktov, vznik nových teórií a nových vedných odborov tvorí imanentný vývin vedy. Vedu si však dnes už nemôžeme predstaviť odtrhnutú od spoločnosti, naopak, tieto dve oblasti hlboko od seba závisia. Súčasná veda nemôže existovať bez vyspelej spoločnosti a na druhej strane výsledky vedy sa odrážajú jednak v spoločenskom vedomí ako

určitý svetonázor, jednak v spoločenskom bytí ako životná úroveň. Z tejto závislosti vyplýva pre vedcov veľká zodpovednosť. Musia nielen získavať výsledky, ale ich aj ideologicky správne interpretovať a napomáhať vývinu spoločnosti zintenzívňovaním vedeckej práce.

Z týchto požiadaviek vychádza a rieši ich z filozoficko-metodologického hľadiska kandidát filozofických vied I. G. Gerasimov v knihe *Vedecký výskum*